

Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990. - 1991.

DAVOR MARIJAN

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je u radu dao osnovne vojne značajke rata u Hrvatskoj u razdoblju 1991. - 1991. za koji smatra da je riječ o prvoj fazi Domovinskog rata. Dani su podaci o sukobljenim stranama, njihovim strategijama, planovima djelovanja, osnovnim značajkama rata i na kraju o saldu rata. Autor drži da je glavni akter krize u ovom razdoblju bila Jugoslavenska narodna armija koja je opredjeljenjem za Srbiju omogućila izbijanje rata. Rat protiv Republike Hrvatske bio je u prvom redu rat za zemlju, a glavni cilj rata može se opisati trima riječima: etnički očistiti područje.

Ključne riječi: Republika Hrvatska, Jugoslavija, vojska, Domovinski rat

Uvod

Tema ovog rada su sudionici i osnovne značajke hrvatskog ratišta od svibnja 1990. do kraja 1991. odnosno do 3. siječnja 1992. Navedeni nadnevcu ograničavaju ovu temu na vrijeme od demokratskih izbora i smjene vlasti u Hrvatskoj do potpisivanja primirja u Sarajevu između Republike Hrvatske i Jugoslavenske narode armije. To je prva faza rata u Hrvatskoj.¹

I. Organizacija sukobljenih strana

Teoretičari obrambenog sustava SFRJ tvrdili su da on predstavlja provedbu razmišljanja klasika marksizma o tome kako bi trebala izgledati vojna sila radničke klase odnosno – naoružani narod. Glavna snaga ovog sustava bile su dvokomponentne Oružane snage SFRJ koje su se sastojale od JNA i Teritorijalne obrane (TO). JNA je bila savezna i operativna komponenta dok je TO bila slabije naoružana i predviđena ponajprije za gerilsku borbu i nadzor teritorija.²

¹ Više o prvoj fazi rata u Zdenko RADELIĆ i dr., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., 97.-151.

² *Strategija oružane borbe*, Interno, Centar za strategijska istraživanja Generalštaba JNA, 1983., 111.-113.

Za razliku od JNA, TO je bila organizirana po republikama i pokrajina.

Republike su bile zadužene za njezino funkcioniranje, no zapovijedanje je bilo u nadležnosti Predsjedništva SFRJ. Kao i s ostalima, takav je slučaj bio i s TO SRH Hrvatske.³ Ona je u vrijeme demokratske smjene vlasti bila organizirana u sustav štabova, od republičkog kao najvišeg do općinskih kao najbrojnijih. Ostale postrojbe TO bile su pričuvnog karaktera, što znači da su se formirale i djelovale u ratu. Najviši zapovjedni kadar u TO bili su načelno djelatni oficiri od kojih je veći dio služio i u JNA, te je personalno i još više svjetonazorski bio vezan uz nju. To je bio temeljni razlog da je Republički štab TO nakon izborne pobjede HDZ-a odigrao negativnu ulogu zapovjednog tijela vezanog uz Beograd (SSNO i Generalštab Oružanih snaga), odnosno zapovjedništva JNA u Hrvatskoj. TO Republike Hrvatske je postojala do jeseni 1991. kada je uvedena u pričuvni sastav Hrvatske vojske.⁴

Razoružanje TO i nepouzdanost njezinog višega zapovjednog dijela bila je razlog da teret obrane Republike Hrvatske preuzme Ministarstvo unutarnjih poslova i policija. Sredinom rujna 1990. Vlada Republike Hrvatske je donijela odluku kojom je brojno stanje milicije u slučaju rata, neposredne ratne opasnosti ili drugih izvanrednih prilika određeno u ukupnom broju od 70.000 pripadnika, od kojih 25.000 djelatnih i 45.000 pričuvnih.⁵ Bila je to osnova za veću brojnost djelatnika MUP-a i promjenu nacionalne strukture. Prema jednoj kasnijoj tvrdnji predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana u hrvatskoj policiji je u ljeto 1990. bilo «oko 60 posto Srba, a u delikatnijim službama čak i 70 i 80 posto».⁶ Sa 6800 djelatnika sredinom 1990. godine, do kraja siječnja 1991. MUP se povećao i imao 18.500 djelatnika.⁷ U travnju 1991. u pričuvnom sastavu MUP-a bilo je oko 39.000 policajaca.⁸ Uz stalni i pričuvni sastav u MUP-u je osnovano 18 posebnih postrojba policije, po jedna u svakoj policijskoj upravi i jednu u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova. Sredinom travnja 1991. pri MUP-u je osnovan Zbor narodne garde (ZNG) kao poseban sastav namijenjen za potrebe obrane ustavnog poretka, cjelovitosti i teritorijalnog integriteta Republike Hrvatske, ali pod zapovijedanjem

³ *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Ustav Socijalističke Republike Hrvatske*, Pregled, Zagreb (bez godine izdanja), 112.

⁴ Zakon o obrani, *Narodne novine*, br. 49/91 od 20. 9. 1991. (CD-ROM izdanje iz 1999.); Zakon o obrani s izmjenama i dopunama, *Narodne novine*, (CD-ROM izdanje iz 1999.), br. 53A/1991 od 8. 10. 1991.

⁵ Središnji vojni arhiv (SVA MORH), fond Uprave za ustroj i mobilizaciju: Vlada Republike Hrvatske, Ur. br. DT 5030101-90-1 od 17. 9. 1990., Odluka.

⁶ Franjo TUĐMAN, *Hrvatska riječ svijetu: razgovori sa stranim predstavnicima*, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1999., 313.

⁷ SVA MORH, fond Vojnog suda Zagreb: Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Komisija saveznog sekretara od 12. 3. 1991., Izveštaj o neposrednom uvidu u mere organa unutrašnjih poslova u Republici Hrvatskoj na izvršavanju Naredbe Predsedništva SFRJ od 9. januara 1991. godine.

⁸ SVA MORH, fond Glavnog stožera Hrvatske vojske (GSHV): Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (MUP RH), Br. 511-01-54-DT-8/2-91 od 11. 4. 1991., Rezervni sastav policije, razrez po općinama.

Ministarstva obrane.⁹ ZNG je predstavljao nekakvog križanca između vojske i policije.¹⁰ Zamišljen je kao pričuvni i djelatni. Prema prvim planovima trebao je imati Zapovjedništvo, četiri djelatne brigade, 16 pričuvnih brigada i devet pričuvnih samostalnih bataljuna ZNG. Ukupno je u pričuvnom dijelu trebao imati 38.726 ljudi. Ustroj pričuvnog sastava napravljen je na temelju brojnog stanja pričuvne policije.¹¹

Krajem srpnja i početkom kolovoza 1991. osnovana su zapovjedništva za istočnu Slavoniju, za banijsko-kordunsko područje, za ličko područje, za srednju i sjevernu Dalmaciju i za južnu Dalmaciju što je bio pokušaj da se Zapovjedništvo ZNG RH rastereti izravnog zapovijedanja svim postrojbama.¹² U kolovozu je osnovano i Zapovjedništvo Zagrebačkog korpusa ZNG.¹³ Zapovjedno-borbene ovlasti imali su i krizni štabovi koji su osnivani na svim razinama upravne strukture, od općine do Republike.¹⁴

Nakon pribavljanja većih količina oružja i opreme iz vojarni JNA, u drugoj polovici rujna 1991. osnovana je Hrvatska vojska u kojoj je kao poseban dio zadržan Zbor narodne garde kao profesionalan sastav. Posljednji dio oružanih snaga bilo je Domobranstvo. Pričuvni sastav ZNG i TO preveden je u pričuvni sastav u HV-u. Na operativnoj razini preimenovana su regionalna zapovjedništava i Zagrebački korpus u šest zapovjedništva operativnih zona čija su sjedišta bila u Osijeku, Bjelovaru, Zagrebu, Karlovcu, Rijeci i Splitu.¹⁵ Do kraja listopada 1991. pored četiri djelatne brigade ZNG-a osnovano je još oko 60 pričuvnih brigada i samostalnih bataljuna HV-a. Ustroj Domobranstva počeo je na samom kraju 1991. godine i on nije imao posebnu ulogu u ovom razdoblju.¹⁶ U rujnu 1991. osnovano je Zapovjedništvo Hrvatske ratne mornarice (HRM), koje je pod svojim zapovijedanjem imalo tri pomorska odreda, postrojbe specijalne namjene, ratne luke Ploče, Šibenik i Pulu, obalno topništvo, divizion protuzračne obrane i bataljun mornaričkog pješništva u osnivanju.¹⁷ Do kraja

⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o unutarnjim poslovima od 18. 4. 1991., *Narodne novine*, 23. 4. 1991. (CD-ROM izdanje iz 1999.); RH, MUP, Br. 511-01-41-62/1991 od 1. 10. 1991., Prijedlog mjera i radnji Ministarstva UP za potpuno uspostavljanje policijskih funkcija u Republici Hrvatskoj.

¹⁰ Kritički osvrt na ustroj brigade ZNG u Ivo JELIĆ, *Čovjek i rat*, Hrvatski časnički zbor grada Splita, Split, 2005., 35.

¹¹ SVA MORH, GSHV: Raspored brigada narodne garde (rezervni sastav). Dokument je bez nadnevka i potpisa stvaratelja i kasnije je dopunjavani.

¹² SVA MORH, GSHV: MUP RH, MORH, Zapovjedništvo Zbora narodne garde, Kl. 8-01/91-01/05, Ur. br. 512-01-91-1 od 18. 7. 1991., Zapovijed.

¹³ SVA MORH, GSHV: Ministarstvo obrane RH, Kl. Str. pov. 801-01/91-01/07, Ur. br. 512-06-05-91-03 od 6. 8. 1991., Zapovijed.

¹⁴ SVA MORH, GSHV: Predsjednik Republike Hrvatske od 27. 7. 1991., Odluka o osnivanju i djelatnosti kriznih štabova u Republici Hrvatskoj.

¹⁵ SVA MORH, GSHV: GSHV, Kl. 119-01/91-01/10, Ur. br. 5120-33-91-2 od 2. 10. 1991., Odluka o vojnopodručnoj podjeli Republike Hrvatske.

¹⁶ SVA MORH, GSHV: RH, Ured predsjednika, Br. 1250/11 od 27. 12. 1991., Odluka.

¹⁷ SVA MORH, fond Kabinet ministra obrane: Ministarstvo obrane RH, Kl. Str. pov. 021-03/91-01/01, Ur. br. 512-05-01-91-3 od 30. 10. 1991., Izvješće o stanju u području obrane; Franjo GREGURIĆ, *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991.-1992.*, Naklada Žadro, Zagreb, 1998., 143.

godine osnovana su pomorska zapovjedništva HRM za sjeverni, srednji i južni Jadran.¹⁸ Ustroj Hrvatskoga ratnog zrakoplovstva (HRZ) počeo je razvojem zrakoplovnih skupina koje su osnivane pri Zapovjedništvu ZNG-a i ostalim obrambenim strukturama diljem Hrvatske. Nakon osvajanja aerodroma Lučko u rujnu 1991. počelo je osnivanje prvih postrojba u Lučkom, Čakovcu, Osijeku, Splitu i Puli.¹⁹ U općem odnosu snaga značaj HRZ je bio mali.

Brojno stanje hrvatskih oružanih snaga nije lako utvrditi. U ljeto 1991. ZNG je imao na popisu oko 35.000 ljudi, a kasnije sve više. Krajem 1991. i početkom 1992. godine oružane snage Republike Hrvatske imale su pod oružjem oko 200.000 ljudi.²⁰ Uz regularne postrojbe HV-a u Hrvatskoj su 1991. i 1992. postojale i Hrvatske obrambene snage (HOS) koje je organizirala Hrvatska stranka prava. Medijski prostor koji je HOS dobio bio je nerazmjernan njihovu broju i značaju u obrani Hrvatske. Po izvorima iz Hrvatske stranke prava u Hrvatskoj je bilo oko 3000 pripadnika HOS-a.²¹ Prema podacima MUP-a s kraja 1991. HOS je pod oružjem imao oko 250 ljudi.²²

Jugoslavenska narodna armija je bila udarni dio Oružanih snaga SFRJ. Do kraja 1988. sastojala se od šest armija, Vojnopomorske oblasti, Ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane i jednoga samostalnog korpusa. Krajem 1988. JNA je prema planu *Jedinstvo* prešla na vojno-teritorijalnu organizaciju u kojoj su armije zamijenjene vojištima, odnosno vojnim oblastima. Značajka nove organizacije bila je protuustavno podređivanje TO-a zapovjedništvima JNA u ratu, konkretno republičkih i pokrajinskih štabova TO-a u ratu zapovjedništvima vojišta, a postrojba TO-a zapovjedništvima korpusa. Ovakva organizacija dijelom je funkcionirala i u miru što se vidjelo u Sloveniji i Hrvatskoj tijekom 1990. godine.²³

Od snaga JNA u Sloveniji, sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Istri, Gorskom kotaru, Lici, Kordunu i Banovini osnovana je 5. vojna oblast sa sjedištem u Zagrebu. Peta vojna oblast sastojala se od podstožernih postrojba, četiri korpusa, od čega dva u Hrvatskoj i jedne pješačke divizije. Zrakoplovnu potporu 5. vojnoj oblasti pružao je 5. korpus Ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane sa sjedištem u Zagrebu. Ostali, veći dio teritorija Hrvatske bio je podijeljen između 1. vojne oblasti i Vojnopomorske oblasti. Prva vojna oblast sa sjedištem u Beogradu obuhvaćala je Slavoniju, preko 17. korpusa koji je imao sjedište u Tuzli. Vojnopomorska oblast sa sjedištem u Splitu bila je nadležna za jadransku oba-

¹⁸ SVA MORH, GSHV: GSHV, Kl. 8/91-01/171, Ur. br. 5120-01/22-91-2 od 29. 10. 1991., Zapovijed.

¹⁹ SVA MORH, GSHV: MORH, Zapovjedništvo Hrvatskog ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane (HRZ i PZO), Kl. 612-01/92-01/01, Ur. br. 5120-20/09-92-43 od 19. 10. 1991., Povjesnice za HRZ i PZO; Ministarstvo obrane RH, Kl. Str. pov. 021-03/91-01/01, Ur. br. 512-05-01-91-3 od 30. 10. 1991., Izvješće o stanju u području obrane.

²⁰ Franjo TUĐMAN, *Stanje hrvatske države i nacije*, Ministarstvo obrane, Politička uprava, Zagreb, 1995., 28.

²¹ Podatak dobiven u prosincu 2006. od člana HSP-a i saborskog zastupnika Vlade Jukića.

²² «Izravna prijetnja ustavnom poretku», *Vjesnik*, 5. 12. 1991., 9.

²³ Davor MARIJAN, *Smrt oklopne brigade*, Naklada Zoro, Zagreb-Sarajevo, 2002., 1.-2.

lu i dio sjeverne Dalmacije, a sastojala se od Flote, tri vojnopomorska sektora i korpusa kopnene vojske u Kninu.²⁴

S ovakvom strukturom JNA je ušla u rat. Do kraja 1991. hrvatske snage su zarobile Varaždinski korpus, Riječki je premješten u istočnu Hercegovinu, a Zapovjedništvo Zagrebačkog korpusa premješteno je u Bihać. Za vođenje borbe, JNA je osnovala dvije operativne skupine, OG-1 za područje Banovine i većeg dijela Korduna, i OG-3 za južni dio Korduna i Liku. Na kraju 1991. prema novom ustroju ukinuta je 5. vojna oblast i umjesto nje je osnovana 2. vojna oblast sa sjedištem u Sarajevu. U njezin je sastav ušao 10. korpus iz bivše 5. vojne oblasti, te 4., 5. i 17. korpus iz 1. vojne oblasti, kao i 9. korpus iz bivše Vojnopomorske oblasti. Snage JNA na području istočne Hercegovine i Crne Gore: 2. i 13. korpus, ušle su u sastav 4. vojne oblasti. Ovakva se podjela zadržala do sredine svibnja 1992. kada je JNA formalno nestala s povijesne scene.²⁵

Početak 1990. godine JNA je imala 275.341 ljudi od kojih je u 5. vojnoj oblasti bilo 45.559 ljudi. Krajem 1990. JNA je u RH imala približno oko 60.000 ljudi. Prema ratnom ustroju imala je 1.058.378 ljudi.²⁶ Prema podacima M. Sekulića, JNA je 1991. na mobilizaciju pozvala 142.058 osoba ili sedam posto vojnih obveznika do 45 godina starosti s područja Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore.²⁷ Prema istom izvoru JNA je u drugoj polovici 1991. na teritoriju Hrvatske pod svojim zapovijedanjem imala 112.443 vojnika i starješinu. Od toga je 96.625 ljudi bilo iz sastava JNA, a 15.818 iz sastava Teritorijalne obrane.²⁸

Oružane snage pobunjenih Srba nastale su najvećim dijelom na postojećoj strukturi unutarnjih poslova i narodne obrane. Prva oružana formacija bila je milicija. Nastala je odmetanjem ljudstva i policijskih postaja iz Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Službeno je osnovana u siječnju 1991. godine kao Sekretarijat za unutarnje poslove sa sjedištem u Kninu.²⁹ Početkom rujna 1991. imala je oko 2900 ljudi.³⁰ Za djelovanje u bojnim zadaćama milicija SAO Krajine je početkom listopada podređena zapovjednicima TO-a.³¹

Uzor za vojno organiziranje bila je prostorna struktura TO-a. U zapadnim dijelovima Hrvatske u srpnju su osnovani ratni općinski i regionalni štabo-

²⁴ ISTI, 2.-3.

²⁵ ISTI, 21.-24.

²⁶ SVA MORH, fond Komande 5. vojne oblasti (K-da 5. VO), DT br. 24-1/1990: Savezni sekretarijat za narodnu obranu (SSNO) SSNO, Generalštab Oružanih snaga SFRJ (GŠ OS SFRJ), I uprava, DT Br. 11-1 od 17. 4. 1990., Radni materijal za sednicu Vojnog savjeta, Prilog 1, Pregled broja Formacijskih mjesta JNA.

²⁷ Milisav SEKULIĆ, *Jugoslaviju niko nije branio a Vrhovna komanda je izdala*, NIDDA Verlag GmbH, Bad Vilbel, 1997., 260.

²⁸ ISTI, 260.

²⁹ Protuobavještajna agencija (POA, ista se danas zove Sigurnosno obavještajna agencija): Izvršno vijeće Srpske autonomne oblasti Krajina (SAOK), Br. 01/91 od 5. 1. 1991., Obavijest o formiranju Sekretarijata za unutrašnje poslove SAOK.

³⁰ Milisav SEKULIĆ, *Knin je pao u Beogradu*, NIDDA Verlag GmbH, Bad Vilbel, 2000., 31.

³¹ Vojno sigurnosna agencija MORH (VSA MORH, ista se danas zove Vojno sigurnosno obavještajna agencija): Vlada SAOK, Predsjednik, Br. 2/1-91 od 9. 10. 1991., Naredba.

vi TO-a. U kolovozu su od regionalnih štabova osnovane tri operativne zone Teritorijalne obrane SAO Krajine: za područje sjeverne Dalmacije i Like, za područje Korduna i za područje Banovine. Teritorijalna obrana organizirala se u štabove, odrede, čete i vodove. Od jeseni 1991. Teritorijalna obrana SAO Krajine bila je sastavni dio Oružanih snaga SFRJ.³² Prema formaciji Teritorijalna obrana SAO Krajine je bez Slavonije imala 24.410 ljudi.³³

Ustroj TO-a na području Slavonije bio je drukčiji. Krovno zapovjedno tijelo bio je Štab TO-a SAO zapadna Slavonija. On je zapovijedao ustrojavanjem regionalne postrojbe milicije za posebne namjene, kao i manevarskim odredom zapadne Slavonije.³⁴ U istočnoj Slavoniji, Srijemu i Baranji, lokalna TO-a, uglavnom prostornog tipa je službeno u prvoj polovici listopada pripojena oružanim snagama SFRJ.³⁵

U rujnu je JNA kadrovski pojačala snage pobunjenih hrvatskih Srba. Veći broj oficira i mladih oficira dobio je 20. rujna 1991. postavljena i upućen je u Hrvatsku kako bi vodio srpske pobunjenike. JNA je osnovala svoj Štab TO SAO Krajine i tri operativne zone. Zonski štab TO za istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem osnovan je tek u prosincu 1991. nakon proglašenja Republike Srpske Krajine. U studenome su Općinski štabovi TO-a preustrojeni, a s odredske strukture prešlo se na brigadnu strukturu. Ukupno je osnovana 21 brigada i 29 odreda TO-a. Novoustrojene brigade operativno su podređene zapovjedništvima JNA i stavljene na njihovu opskrbu.³⁶

II. Ratni planovi

Ratni plan JNA bio je dio jedinstvenog plana obrane SFRJ. Od početka 1970-ih godina ratni planovi oružanih snaga SFRJ vođeni su pod imenom *Sutjeska*. Varijanta napada s Istoka bila je *Sutjeska-1* a varijanta napada sa Zapada *Sutjeska-2*.³⁷ Od proljeća 1990. godine *Sutjeska-2* bila je osnovni plan JNA.³⁸ U zimu i proljeće 1991. godine, JNA je izradila svoju posljednju verziju ovog plana. Zapovjedništvu 5. vojne oblasti podređena je ojačana Gardijska mehanizirana divizija koja je bila razmještena u Beogradu i užoj Srbiji. Prema njoj

³² Zakon o odbrani, *Glasnik Krajine*, 2. 12. 1991.

³³ M. SEKULIĆ, *Knin je pao u Beogradu*, 35.

³⁴ VSA MORH: Štab TO SAO Zapadna Slavonija od 2. 9. 1991., Naredba.

³⁵ Odluka o pripajanju teritorijalne odbrane Srpske oblasti Slavonija, Baranja i zapadni Srem oružanim snagama SFRJ od 9. 10. 1991., *Službeni glasnik Srpske Oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem*, 19. 12. 1991., 20.-21.

³⁶ Zdenko RADELIĆ i dr., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 105-106.

³⁷ SVA MORH, fond Komande 5. armije: SSNO, GŠ JNA, I uprava, Str. pov. R br. 2-5 od 10. 2. 1975., Direktiva oružanim snagama za odbranu SFRJ «Sutjeska-1» (Izvod za 5. armiju); SVA MORH, K-da 5. armije, Str. pov. «R» br. 16-1/1976: SSNO, GŠ JNA, I uprava, Str. pov. «R» br. 10-3 od 12. 2. 1976., Primedbe na RP «Sutjeska-2».

³⁸ SVA MORH, Komanda 5. VO: Radna bilježnica «Zekanović 'J-2», zabilješka od 19. 4. 1990.

su orijentirani Banjolučki i Tuzlanski korpus 1. vojne oblasti, kao i Kninski korpus Vojnopomorske oblasti.³⁹

Pohod Armije na Hrvatsku u rujnu 1991. nesumnjivo je imao elemente razrađene s ratnim planom *Sutjeska-2*. Srpski problem bio je netransparentan ratni cilj zbog nesuglasja između Srbije i JNA koja je to trebala provesti u djelo. Srbija je bila za veliku Srbiju, a JNA za obnovu Jugoslavije. Nakon sukoba u Sloveniji, srbijanski politički vrh je od vojnog vrha tražio i dobio obećanje da će Armija glavne snage koncentrirati na crti: «Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja, Osijek, Vinkovci – Sava na istoku i Neretva na jugu. Na taj način pokriti sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta, odnosno do konačnog slobodnog opredjeljenja naroda na referendumu». Uz to je traženo da se iz Armije potpuno eliminiraju Hrvati i Slovenci. Na temelju ovog zahtjeva JNA je u drugoj polovici 1991. pokušala poraziti hrvatske snage.

Mirnom smjenom vlasti u Hrvatskoj i ubrzanom konfrontacijom s JNA plan obrane Hrvatske naslijeđen od komunista postao je besmislen. Koncept Općenarodne obrane i društvene samozaštite obezvrijeđen je promjenama u Europi i svijetu. Uz to je TO bila razoružana i s vodstvom čvrsto vezanim uz JNA. Od kolovoza 1990. u dijelu Hrvatske postojalo je stanje izvanrednih prilika, odnosno bio je narušen ustavni poredak.⁴⁰ Iako je JNA onemogućila djelovanje hrvatske policije, politički vrh do rujna 1991. nije zauzeo jasno i nedvosmisleno stajalište prema njoj. Na taj je način manevarski prostor obrambenim snagama vezan uz djelovanje pobunjenih Srba. Do ljeta 1991. u djelovanju MUP-a može se uočiti usmjereno djelovanje prema suzbijanju unutarnje pobune i opasnosti intervencije JNA. Zbog nejasnog odnosa o stanju u republici, prvi planovi za uspostavu ustavnog poretka bili su policijskog tipa. Od njih treba odvojiti razmišljanja ministra obrane Martina Špegelja o preventivnim napadima na JNA.⁴¹ Iako se ustalio običaj da se ova razmišljanja tretiraju kao planovi obrane, za sada nema nikakvih dokaza da su oni doista rađeni, tj. da su bili nešto više od nerealizirane zamisli. U kasnijim napadima na vojarne ova je ideja donekle realizirana, no i tada se ne može govoriti o ratnom planu već o njegovu malom dijelu. Sam ratni plan koji je predviđao jasnu zamisao o uporabi oružanih snaga Republike Hrvatske nije postojao tijekom 1991. godine.

Sličan je slučaj s vojnom silom pobunjenih Srba u Hrvatskoj. Njezino djelovanje bilo je taktičko u svrhu izazivanja hrvatskih snaga i omogućavanja JNA

³⁹ SVA MORH, K-da 5. VO: Radna bilježnica «Načelnik OONP», zabilješke od 16. i 19. 2. 1991.; SVA MORH, K-da 5. VO: Radna bilježnica «Načelnik Štaba», zabilješke od 15. i 18. 2. 1991.; SVA MORH, K-da 5. VO: Radna bilježnica «Načelnik Oklopnih jedinica», zabilješka od 17. 2. 1991.

⁴⁰ Izvanredne prilike, pojam je naslijeđen iz obrambeno-samozaštitnog rječnika SFRJ i pod njim je podrazumijevana ugroza sustava komunističke vlasti. U njihovu rječniku bila je to zamjena za mnogo konkretniji, no tada već zastarjeli pojam kontrarevolucije. Više o izvanrednim prilikama u Boško TODOROVIĆ/Dušan VILIĆ, *Izdaja i odbrana Jugoslavije*, Privredapublik, Beograd 1990. i Davor MARIJAN, «Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama», *Časopis za suvremenu povijest*, 34, br. 2., Zagreb, 2002., 339.-376.

⁴¹ Martin ŠPEGELJ, *Sjećanja vojnika*, Znanje, Zagreb, 2001., 127.-131, 133., 141.-142.

da iziđe izvan vojarni i arbitrira u sukobima. Od sredine 1991. postupno su djelovali u sklopu operativnih zamisli JNA, što je od rujna 1991. postalo pravilo.

III. Periodizacija rata

Kontroverze oko Domovinskog rata počinju već s pitanjem nadnevka kada je rat uopće počeo. Rat se uglavnom definira po uobičajenom određenju sukoba dvije ili više država. Po tom kriteriju Hrvatska je u ratu tek od 26. lipnja, odnosno 8. listopada 1991. No, do tada je pobuna dijela srpskog stanovništva bila gotova stvar stara godinu dana. Općenito je mišljenje da je rat počeo u ljeto 1991. Pobunjeni Srbi su od 1992. kao nadnevak početka rata obilježavali 17. kolovoza 1990.⁴² Hrvati se i danas redovito svađaju oko ovog prema načelu gdje je pukla prva puška.

Osobno, držim da je rat počeo sredinom svibnja 1990. nakon pobjede HDZ-a, 14. svibnja je stigla zapovijed o razoružanju TO-a koja je realizirana u sljedećih tjedan dana.⁴³ Istovremeno, 15. svibnja u Generalštabu Oružanih snaga potpisana je zapovijed o prestrojavanju snaga u JNA sukladno novoj političkoj slici u zapadnim dijelovima Jugoslavije.⁴⁴

Temelj za periodizaciju rata je djelovanje JNA, ona je bila glavni «motor» na temelju kojeg su ostali sudionici ravnali svoja stajališta. Hrvatska je nastojala izbjeći rat s JNA pa je do sredine rujna 1991. «kaskala» za stanjem na terenu. Sukladno ovome, držimo da se rat u Hrvatskoj i protiv Hrvatske može podijeliti na tri razdoblja. Prvo razdoblje trajalo je od demokratskih izbora do incidenta u Pakracu. Riječ je o razdoblju od svibnja 1990. do početka ožujka 1991. Drugo razdoblje obuhvaća događaje od incidenta u Pakracu do okupacije Baranje i sela Kijeva u Dalmaciji, a trajalo je od početka ožujka do kraja kolovoza 1991. Treće razdoblje je trajalo od rujna 1991. do početka siječnja 1992. Osnovno obilježje razdoblja je otvoreni rat glavnine Oružanih snaga SFRJ i pobunjenih Srba protiv Republike Hrvatske.

A. Prvo razdoblje

Nekoliko dana prije nego što je HDZ preuzeo vlast u Hrvatskoj, JNA je oduzela oružje TO Socijalističke Republike Hrvatske i pohranila ga u svoja skladišta. Armija je tvrdila da je oružje isključivo u nadležnosti vojske a ne republika i da postoji mogućnost da se oružje vrati ako republike osiguraju «do-

⁴² SVA MORH, dokumenti Republike Srpske Krajine (RSK): Vlada RSK, Br. 04-3-270/92 od 28. 7. 1992., Odluka.

⁴³ SVA MORH, K-da 5. VO: SSNO, GŠ OS SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 19-1 od 14. 5. 1990., Naredenje; MORH, SSVI: Komanda 5. VO, Str. pov. br. 9/75-180 od 22. 5. 1990., Izvještaj; MORH, SSVI: SRH, Republički štab Teritorijalne obrane, Str. pov. br. 23-10-16 od 31. 5. 1990., Izvještaj o premještanju naoružanja i municije u vojnom krugu.

⁴⁴ SVA MORH, K-da 5. VO, DT br. 26-1/1990: SSNO, GŠ OS SFRJ, I uprava, DT. br. 1487-172/89 od 15. 5. 1990., Naredba načelnika GŠ OS SFRJ.

bre uslove zaštite».⁴⁵ Iako su u dijelu općina osigurani uvjeti kvalitetne zaštite, oružje nije vraćeno.⁴⁶ Oduzimanje oružja bilo je dalekosežno, ono je postalo jedno od temeljnih pitanja obrane, napose nakon izbijanja srpske pobune u Hrvatskoj. Oružje je bila točka na kojoj je JNA kasnije dokazivala agresivne namjere hrvatskih vlasti odbijajući blok kakvu pomisao da se oružje možda nabavlja zbog osjećaja ugroženosti i obrane. Armija je na temelju oružja dobila željeno stanje ugroze državne sigurnosti (pod tim mislimo na SFRJ) što je pokušala iskoristiti u siječnju 1991. u aferi oko razoružanja paravojskih postrojba. Stoga nije isključeno da je diskreditacija RH s naoružanjem bio jedan od ciljeva koje je JNA željela postići oduzimanjem oružja TO-u.

Drugi potez Armije bile su promjene ustroja zbog političkih promjena u zapadnim dijelovima SFRJ. Ona je nakon temeljitih priprema u proljeće 1990. u ljetu koje je slijedilo provela novo grupiranje mirnodopskih snaga JNA u Hrvatskoj i njezinu susjedstvu. Dio promjena bio je određen razvojnim planom za 1990. godinu, odnosno razdoblje od 1991. do 1995. godine, ali dio i nije. Na taktičkoj razini to je značilo dovođenje dijela postrojbi iz niže (B i R) u najvišu, A klasifikaciju, odnosno pojednostavljeno rečeno, povećanje brojnog stanja. Postrojbe «A» klasifikacije imale su od 60 % do 100%, «B» od 15 % do 60% i «R» do 15% popunjenosti po ratnom ustroju postrojbi.⁴⁷ Kasnije je podjela dopunjena na temelju brojnog stanja bataljuna i divizijuna u postrojbama ranga brigade ili puka.⁴⁸ Postrojbe «A» klasifikacije imale su kadrovsku osnovu od vojnika na redovnom služenju vojnog roka. Po jugoslavenskoj doktrini takve su postrojbe vrlo brzo postizale ratnu formaciju i bile spremne za vrlo brzu uporabu. U 1. vojnoj oblasti u Bosni i Hercegovini ovo je učinjeno u Banjoj Luci i Mostaru, u Srbiji u Srijemskoj Mitrovici, Beogradu i Valjevu.⁴⁹ U Vojnopomorskoj oblasti, u Kninskom korpusu isti postupak učinjen je u Kninu i Benkovcu čiji su garnizoni pojačani s oko 80 oklopnih borbenih vozila (tenkovi i oklopni transporteri).⁵⁰ Kninski korpus je do tada imao izraženu pješačku značajku.

⁴⁵ Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, Prizma, Kragujevac, 1996.,² 146.-147.

⁴⁶ SVA MORH, fond Republičkog sekretarijata za narodnu obranu Socijalističke Republike Hrvatske: Ministarstvo obrane, Kl. 213-01/90-01/01, Ur. br. SP 512-02-04-90-12 od 25. 10. 1990., Zahtjev za vraćanje naoružanja i municije TO DPZ.

⁴⁷ SVA MORH, Komanda 5. armije, DT br. 19-5 od 23. 12. 1980., Kriteriji za mirnodopsku klasifikaciju.

⁴⁸ SVA MORH, K-da 5. VO, DT. br. 13-1/1990: SVA MORH: SSNO, GŠ OS SFRJ, I uprava, DT Br. 1487-136/89 od 26. 2. 1990., Polazne osnove za dalju dogradnju JNA.

⁴⁹ SVA MORH, K-da 5. VO, DT br. 24-1/1990: SSNO, GŠ OS SFRJ, I uprava, DT Br. 11-1 od 17. 4. 1990., Radni materijal za sednicu Vojnog savjeta; SVA MORH, K-da 5. VO, DT br. 26-1/1990: SSNO, GŠ OS SFRJ, I uprava, DT. br. 1487-172/89 od 15. 5. 1990., Naredba načelnika GŠ OS SFRJ.

⁵⁰ SVA MORH, K-da 5. VO, DT br. 26-1/1990: SSNO, GŠ OS SFRJ, I uprava, DT. br. 1487-172/89 od 15. 5. 1990., Naredba načelnika GŠ OS SFRJ i Prilog (Preraspodelni nalog Uprave oklopno-mehanizovanih jedinica); Potvrda za prevođenje u A klasifikaciju u MORH, Vojni muzej: Vojnopomorska oblast, Pregled jedinica «A» i «B» klasifikacije, stanje na dan 10. 12. 1990.

Najveće promjene bile su u 5. vojnoj oblasti. Od snaga u Zagrebu, Petrinji, Dugom Selu i Jastrebarskom osnovan je novi, peti korpus u 5. VO – Zagrebački. U «A» tipu u 5. vojnoj oblasti preustrojene su još snage u Bjelovaru, Rijeci, Karlovcu, Virovitici i Križevcima. U Sloveniji u Ilirskoj Bistrici, Ljubljani i Vrhniki.⁵¹ Prevođenje dijela snaga 5. vojne oblasti u A tip bio je pokušaj da se premosti ovisnost o ljudstvu na područjima gdje su Hrvati bili većina. Od tog pravila odudara samo 221. motorizirana brigada iz Knina i Benkovca koja je locirana u područje s većinskim srpskim stanovništvom. No vrijeme će brzo pokazati da njoj nije bila namijenjena uloga pacifikacije nepovoljnoga etničkog područja, već zaštitnika Kninske krajine. Težište na oklopnim i mehaniziranim snagama koja su u bojnom pogledu bila najdjelotvornija, bilo je u skladu s povoljnim učincima koje su imali na Kosovu početkom i krajem osamdesetih godina i analizama suvremenih lokalnih ratova.⁵² To potvrđuje u svojim sjećanjima i tadašnji predsjednik Predsjedništva SFRJ Borisav Jović kojem je 8. lipnja 1990. savezni sekretar general Veljko Kadijević rekao da su «doneli odluku o formiranju posebnih motorizovanih korpusa u regionima Zagreba, Knina, Banjaluke i Hercegovine, koji će biti sposobni, po potrebi, da budu u funkciji kao na Kosovu».⁵³ Daljnji slijed događaja pokazao je da je većina tih postrojbi do izbijanja otvorenog rata u ljeto 1991. godine djelovala na stvaranju onoga što je promidžba JNA zvala «tampon zonama», dok je stvarno bilo riječ o sprječavanju rada legalnih tijela Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske.

Pobuna hrvatskih Srba u ljeto 1990. bila je uvod u rat. Počela je nakon hrvatske odluke da zbog najavljenoga srpskog referenduma povuče oružje iz policijskih postaja u mjestima s većinskim srpskim pučanstvom. U okolici Knina 17. kolovoza naoružani civili srpske nacionalnosti zapriječili su prometnice.⁵⁴ Pokušaj specijalne postrojbe Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske da intervencijom u Kninu uguši pobunu u začetku spriječila je JNA sa svojim zrakoplovstvom. Postupak je opravdan tvrdnjom da su hrvatski helikopteri letjeli mimo najave i odobrenog koridora.⁵⁵ Nakon ovog, sve do ožujka 1991. nije bilo pokretanja snaga.

Možemo reći da je u ovom vremenu postavljen «ravnopravan» odnos između legalnih hrvatskih tijela i pobunjenih Srba. Vrhunac se dogodio u siječnju 1991. u pokušaju JNA da razoruža, kako je to ona zvala, paravojne formacije. Iako je afera protekla bez oružanih sukoba i prolijevanja krvi, ona je bila prvi

⁵¹ SVA MORH, Komanda 5. VO, DT br. 2-14 od 24. 1. 1991., Izvještaj o realizaciji zadataka iz plana *JEDINSTVO-2 i 3*, u 1990. godini.

⁵² D. MARIJAN, *Smrt oklopne brigade*, 153.-154.

⁵³ B. JOVIĆ, *Posljednji dani SFRJ*, 152.

⁵⁴ Vlada Republike Hrvatske, pismohrana Ureda za suradnju s međunarodnim sudom pravde i međunarodnim kaznenim sudom: Sekretarijat za unutrašnje poslove Split, Dep. br. 511-12-02/1-SP-141/2-90 od 17. 8. 1990., Informacija; Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 77.-81.

⁵⁵ Zapisnik sa 38. sjednice Vlade Republike Hrvatske održane 20. studenog 1990.

u nizu konflikata koji je mogao izazvati rat i dokaz da su obje strane, u ovom slučaju RH i JNA, to shvatile i pristale na ustupke da do toga ne dođe.

B. Drugo razdoblje

Drugo razdoblje traje od početka ožujka do kraja kolovoza 1991. Ovo je razdoblje «tampon zona» kao simbola djelovanja i izlaska JNA iz vojarni. Ni u prvoj fazi JNA se nije mogla ignorirati, no bila je u vojarnama i njezino djelovanje svodilo se na upozorenja i dizanje bojne spremnosti postrojba, ali bez njihova pokretanja iz vojarni. S «tampon zonama» JNA je izišla iz njih. «Tampon zona» je kao pojam izveden iz strogo povjerljivog naputka o postupanju Oružanih snaga SFRJ u izvanrednim prilikama. U SFRJ su od 1980-ih postojali planovi za eliminiranje izvanrednih prilika, pod kojim je podrazumijevana unutarnja ugroza režima. U najtežim varijantama izvanrednih prilika predviđana je uporaba oružanih snaga, prvo TO-a, a zatim JNA.⁵⁶ Srpska pobuna u Hrvatskoj u ljeto 1990. bila je iz domena izvanrednih prilika i na nju Hrvatska nije mogla reagirati na predviđeni način jer je JNA razoružala TO i spriječila intervenciju policije.

Krajem 1990. godine, unošenjem zadaće sprječavanja građanskog rata, promijenjena je doktrina postupanja JNA u izvanrednim prilikama.⁵⁷ U odnosu na ponašanje na Kosovu, u postupcima Armije javlja se bitna novost – «tampon zona». S «tampon zonama» stavljen je znak jednakosti između tijela vlasti legalno izabrane politike i pobunjenih srpskih skupina. Upravo su one svojim djelovanjem izazvale stvaranje «tampon zona». Naime, nakon konsolidacije i stvaranja SAO Krajine, odvajanja policije i stvaranja MUP-a SAOK (Martićeva milicija) pobunjeni Srbi počeli su proces širenja SAO Krajine izvan ličko-dalmatinskog područja. Scenarij je uglavnom bio isti, referendumska odvajanja srpskih naselja od općine s apsolutnim ili relativnim hrvatskim stanovništvom, odnosno odlukama općinskih vijeća o pripajanju SAO Krajini. Upravo je ovo učinjeno u Pakracu kada je prvi put postavljena tampon zona. Ona je predstavljala pokušaj zamrzavanja nastalog stanja i ravnopravan tretman obje sukobljene strane. Razdoblje *tampon zona* trajalo je do kraja kolovoza 1991. i ima dvije jasno uočljive faze.

Prva faza počela je intervencijom JNA u Pakracu, gdje je prvi put provedeno razdvajanje sukobljenih strana i gdje je bilo prvo otvaranje vatre između

⁵⁶ *Priručnik za rad komandi, štabova i jedinica oružanih snaga SFRJ u vanrednim prilikama*, Strogo povjerljivo, SSNO, GŠ OS SFRJ, 1988.

⁵⁷ *Upotreba oružanih snaga SFRJ u vanrednim prilikama*, Centar Visokih vojnih škola OS «Maršal Tito», Institut za strategijska istraživanja, Beograd 1990., 99.-101.

JNA i MUP-a RH.⁵⁸ Kasnije slijedi ponavljanje na Plitvicama,⁵⁹ u Borovu Selu⁶⁰ i Glini.⁶¹ Za to je razdoblje karakteristično da nema velikih teritorijalnih pomaka. Armija djeluje na način da onemogućiti hrvatsko djelovanje i omogućiti održanje srpske pobune. Paradigma tog djelovanja je primjena plana za uklanjanje izvanrednih prilika *Radan* na Knin i dio Like u proljeće 1991. Početkom travnja JNA je zatvorila sve prometnice koje su vodile u pobunjena područja u sjevernoj Dalmaciji i Lici.⁶² Pod parolom «razdvajanja sukobljenih strana» JNA nije puštala ulazak hrvatske policije na to područje.⁶³ Na taj je način cijela Kninska krajina i područje Like s većinskim srpskim pučanstvom dobilo «čuvara» koji je omogućavao učvršćivanje vlasti pobunjenih Srba.

Istovremeno sa sukobom u Sloveniji počela je druga faza djelovanja Armije u Hrvatskoj, širenje pobune na nacionalno miješana područja i zajedničko djelovanje dijela Armije i naoružanih sastava pobunjenih Srba. Glina je prvo područje na kojem je demonstrirana nova taktika, a njezin vrhunac je bilo zauzimanje Baranje krajem kolovoza 1991.⁶⁴

Nakon što su pobunjeni Srbi pokušali primijeniti scenarij iz Pakraca na Plitvice, hrvatska je našla odgovor. TO je bilo osnivanje policijske postaje ili ispostave koja je bila jamac ustavnosti s jedne strane i oslonac lokalnom hrvatskom pučanstvu. Jedna od prvih, ako ne i prva, osnovana je u listopadu 1990. u selu Lovincu, inače katastarskom dijelu općine Gračac. Nakon Plitvičke postaje krajem travnja osnovana je policijska postaja u selu Kijevu koje je katastarski pripadalo Kninu.⁶⁵ Hrvatski obrambeni naponi dobili su na uvjerljivosti nakon što je u svibnju počelo formiranje ZNG-a koji je zaživio nakon sukoba JNA i Slovenije. Temeljni problem ZNG-a bilo je oružje i lokalizmi. Glavni smjer djelovanja novosnovanih snaga bio je protiv oružanih sastava pobunjenih Srba na području Hrvatske na području od sjeverne Dalmacije do Slavonije. Prema

⁵⁸ «Pokret jedinica JNA odobrio predsjednik Jović», *Narodna armija*, 7. 3. 1991., 7; B. JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, 281.-282.; *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2002., 239.-240.: Izlaganje admirala Stane Broveta, zamjenika saveznog sekretara za narodnu obranu na sednici odbora za narodnu obranu Skupštine SFRJ od 5. 3. 1991.

⁵⁹ VSA MORH: K-da 5. VO, Pov. br. 25/296-15 od 4. 4. 1991., Informacija o aktivnostima jedinica angažovanih na zadacima na Plitvicama; *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, 246.-247.: Predlog SSNO od 2. 4. 1991.

⁶⁰ Davor MARIJAN, *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb-Slavonski Brod, 2004., 50.-53.

⁶¹ Z. RADELIĆ i dr., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 117.-118.

⁶² VSA MORH: Komanda 9. korpusa, DT. 1-4 od 5. 4. 1991., Zapovest za odbranu Op. br. 1.

⁶³ POA: Komanda RV i PVO, Odeljenje bezbednosti, SP br. 4-165 od 16. 5. 1991., Informacija UB SSNO.

⁶⁴ D. MARIJAN, *Bitka za Vukovar*, 105.-107.

⁶⁵ Vlada Republike Hrvatske, pismohrana Ureda za suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom i Međunarodnim sudom pravde: Mjesna zajednica Ploča, Br. 27/09 od 13. 10. 1990., Zajtjev; Hrvatski državni arhiv, Ured predsjednika Republike Hrvatske, fascikl 151 iz 1991. (HDA, UPRH, 151/91): MUP RH od 28. 4. 1991., Operativno-indikativna informacija o značajnijim sigurnosnim saznanjima, pojavama i događajima (180); *Kronologija rata : Hrvatska, Bosna i Hercegovina 1989.-1998.*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1998., 53.

Armiji, koja je bila temeljni problem, vrhovništvo nije dopuštalo poduzimanje radikalnih mjera. S jedne strane razlog je bila inferiornost ZNG-a i MUP-a, a s druge strane potrebe visoke politike i nastojanje da se od međunarodne zajednice ne dobije etiketa napadača i glavnoga remetičkog faktora. Hrvatsko vrhovništvo je dugo Armiju dijelilo na skup različitih strujanja, u kojem je načelnik Generalštaba Oružanih snaga SFRJ general-pukovnik Blagoje Adžić gledan kao predstavnik radikalne – srpske crte za razliku od umjerenijeg Kadjevića. To su, između ostalog, bili razlozi zbog kojih je JNA gledana kao sila s kojom je možda i moguće postići dogovor unatoč prosrpskom djelovanju dijela njezinih pripadnika.⁶⁶ Krajem srpnja 1991. pod dojmom učestalih incidenata koje je Armija izazivala u istočnoj Slavoniji, Vlada Republike Hrvatske je na zatvorenoj sjednici zaključila da je došlo vrijeme za zauzimanje stajališta prema ulozi Armije u sukobima u Republici Hrvatskoj jer terorizam, kako je to obrazložio ministar obrane Šime Đodan, «neće moći biti savladan bez sukoba s Armijom».⁶⁷ Oklijevanje da se JNA proglasi agresorom trajalo je gotovo do sredine rujna 1991. odnosno do napada na vojarne. To je svakako izazivalo velike probleme postrojbama koje su sve češće imale sukobe s JNA. Ovo je bilo najizraženije u Slavoniji gdje je prvi put, 6. rujna 1991. u jednoj bojnoj zapovijedi JNA jasno definirana kao snaga koja zajedno djeluje s pobunjenim Srbima čiji je cilj «odsjecanje ove regije na liniji Virovitica – Novska i stvaranje uvjeta za uspostavu agresorske, odnosno velikosrpske vlasti».⁶⁸ JNA je od međunarodne zajednice tek krajem kolovoza optužena da izaziva sukobe, tj. da potpomogne pobunjenim Srbima te da nije nepristran pomagač.⁶⁹

C. Treće razdoblje

Treće razdoblje trajalo je od kraja rujna 1991. do početka siječnja 1992. Ovo razdoblje obilježio je otvoreni rat. Ponovno ga je odredila Armija svojim djelovanjem. Ona u ovom razdoblju nije imala ni blizu toliko uspjeha koliko do tada iako je angažirala značajan dio svog potencijala u otvorenoj napadnoj operaciji. Osnova operacije bio je modificirani ratni plan *Sutjeska-2*. Ovaj plan je godinama dorađivan za slučaj napada Zapada na Jugoslaviju. Plan je predviđao da će napadač u prvim danima rata imati uspjeha, zauzeti dio Jugoslavije, a da će nakon sređivanja stanja i prelaska društva na ratno življenje, Oružane snage SFRJ provesti uspješnu oslobodilačku operaciju angažiranjem snaga iz dubine, uglavnom iz sastava 1. vojne oblasti. Početkom 1991., u vrijeme dok je

⁶⁶ HDA, fond Ureda predsjednika Republike Hrvatske, 138/1991: MUP RH, Kabinet ministra od 10. 5. 1991., Operativni materijali; Franjo TUĐMAN, *Zna se*, Izvršni odbor HDZ-a, Zagreb, 1992., 192.-195: Izvještaj Hrvatskom saboru o stanju u Republici Hrvatskoj od 28. 12. 1991.

⁶⁷ Zapisnik sa 96. zatvorene sjednice Vlade Republike Hrvatske, održane 24. srpnja 1991.

⁶⁸ SVA MORH, fond Zapovjedništva Operativne zone Osijek: Zapovjedništvo ZNG za istočnu Slavoniju od 6. 9. 1991., Zapovjest Op. br. 1.

⁶⁹ *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, 376.-377.: EZ od 27. 8. 1991., Deklaracija o Jugoslaviji.

vojna sila Hrvatske bila simbolična, bilo je planirano ojačavanje 5. vojne oblasti s ojačanom Gardijskom mehaniziranom divizijom iz uže Srbije. Upravo su ove snage u rujnu 1991. bile predviđene da iznesu glavni teret ofenzive protiv Hrvatske. Osim 1. vojne oblasti, značajnu zadaću je dobio i Kninski korpus, jer je 5. vojna oblast dijelom vezana, dijelom blokirana, a dijelom razbijena i zarobljena.

Ideju manevra snaga objavio je osobno Kadijević u svom pogledu na rat. Prema njegovu priznanju zamisao ofenzive temeljila se na zahtjevu potpune blokade Hrvatske iz mora i zraka. Glavna zadaća bila je ipak na kopnu, plan je bio Hrvatsku ispresijecati na pravcima Gradiška – Virovitica; Bihać – Karlovac – Zagreb; Knin – Zadar i Mostar – Split. Najjača skupina JNA sastavljena od oklopno-mehaniziranih snaga angažirana je u istočnoj Slavoniji, s ciljem da se brzo probije prema zapadu, spoji sa snagama u JNA u zapadnoj Slavoniji i produži k Zagrebu i Varaždinu, odnosno prema granici Slovenije. Istovremeno je planirano jačim snagama iz područja Herceg Novi – Trebinje s kopna blokirati Dubrovnik, izbiti u dolinu Neretve i na taj način pomoći snagama angažiranim u napadu na pravcu Mostar – Split. Prema očekivanoj provedbi dijela zadaće, trebalo je osigurati i «držati granicu Srpske Krajine u Hrvatskoj», izvući preostale snage JNA iz Slovenije i nakon toga povući JNA iz Hrvatske. Već uporabljenim sastavima JNA trebalo je pridodati još 15 do 18 oklopnih, mehaniziranih i pješakačkih brigada kopnene vojske. Za njihovu mobilizaciju, pripremu mobiliziranih i demobiliziranih postrojba kao i dovođenje na pravce uporabe planirano je 10 – 15 dana, što je ovisilo o stupnju njihove bojne spremnosti i udaljenosti od pravca uporabe.⁷⁰ Operacija je počela početkom druge polovice rujna 1991. Iako su učinjeni pomaci u zapadnoj Slavoniji, sjevernoj Dalmaciji i južnoj Hrvatskoj, operacija je doživjela neuspjeh.

Neuspjeh ofenzive priznat je početkom listopada 1991. i za njega je znao najuži krug srbijanskih političara i vojnih dužnosnika. Najvažniji razlog, uz nedostatnu mobilizaciju, bio je neuspjeh Gardijske divizije koja je trebala biti glavni faktor srpske pobjede.⁷¹ Operativni razvoj divizije u istočnoj Slavoniji i Srijemu nije uspio, štoviše ona se dijelom i rasula što je odredilo daljnji tijek rata.⁷² S tim je JNA odustala od namjere da porazi Hrvatsku vojsku, zadržala se na opciji izvlačenja okruženih snaga i otimanja teritorija na kojem je srpsko stanovništvo bilo većinsko ili vrlo brojno. S tom su opcijom prevagu odnijela gledišta srbijanskih političara da JNA treba braniti granicu područja gdje žive Srbi.⁷³ To je olakšalo opću zadaću JNA, ali je bilo i klica sloma Republike Srpske Krajine. Praktično, od 10. listopada 1991. JNA je djelovala s ciljem da očisti teritorij koji je ostao slobodan u zaleđu njezinih snaga. Najzahtjevnija zadaća bilo je osvajanje Vukovara i Armiji je trebalo puna dva mjeseca da je realizira. Dubrovnik se, unatoč dugim nastojanjima JNA da ga zauzme, ipak

⁷⁰ Veljko KADIJEVIĆ, *Moje viđenje raspada*, Politika, Beograd, 1993., 134.-136.

⁷¹ B. JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, 391.-395.

⁷² D. MARIJAN, *Bitka za Vukovar*, 137.-139.

⁷³ B. JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, 392.-295.

održao čemu je pomoglo i njegovo visoko mjesto na karti svjetske spomeničke baštine. Iznimka od ovih slučajeva bili su taktički pomaci na crti u zapadnoj Slavoniji (Lipik – Pakrac) i istočnoj Slavoniji (Županja, Vinkovci i Osijek).

Oružane snage Republike Hrvatske u ovom su razdoblju učinile daljnji korak u svom ustrojavanju. Osnovana je Hrvatska vojska koja je uz četiri profesionalne brigade ZNG-a početkom listopada 1991. dostigla bojnu razinu za čije je svladivanje bio potreban značajno veći napor od onog što su ga je JNA i podređene TO tada pokazivala. Stvorena je pat pozicija u kojoj je HV pokazao solidnu sposobnost obrane. S napadom, odnosno protunapadom stanje je bilo znatno lošije. Na cijelom ratištu hrvatski napadi su bili rijetki, postignuti uspjesi nisu mogli utjecati na stanje na bojištima a o ratištu da ne govorimo. Iznimka je zapadna Slavonija. Bilo je to jedino bojište gdje su hrvatske snage zabilježile značajne uspjehe, a to je kasnije prouzročilo značajne prijepore. Naime, postavljena je teza da je HV mogla osloboditi cjelokupnu zapadnu Slavoniju i da je u tome onemogućena političkim odlukama.⁷⁴ Za tezu nema potvrda u izvorima. U tome se svjesno zanemaruje karakter hrvatskog uspjeha. Oslobođanje gorsko-planinskog područja zapadne Slavonije (Psunja, Papuka i Bilogore) provedeno je bez sukoba s JNA, nje nije bilo na tom području pa su hrvatske snage uz značajne napore uspjele razbiti TO pobunjenih Srba. S JNA je bilo drukčije na pravcima koje je ona branila. Iako je Operativna grupa Posavina postigla uspjeh protiv Banjalučkog korpusa JNA, to je postignuto na području gdje su bile angažirane lokalne pobunjeničke snage ili TO BiH, odnosno partizanske snage iz pričuve. No, na pravcima angažmana postrojba operativne vojske, bilo je malog pomaka. Uz to su kasnije neki tumači svjesno zanemarili pojačanje JNA u zapadnoj Slavoniji koje je usporilo i zaustavilo uspješnu akciju oslobađanja.⁷⁵ Sve je to dovelo do različitih političkih ocjena pa su i radovi koji se temelje na tim ocjenama neodrživi.⁷⁶

Saldo rata

Oružane snage Republike Hrvatske izgubile su u ratu 3761 branitelja. Najveći gubici, 1014 ljudi, bili su u Vukovarsko-srijemskoj županiji.⁷⁷ Prema podacima JNA s početka ožujka 1992. u Hrvatskoj je poginulo i umrlo od posljedica ranjavanja 1279 ljudi «koji su bili pod komandom Jugoslovenske narodne

⁷⁴ Anton TUS, «Rat u Sloveniji i Hrvatskoj do Sarajevskog primirja», *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995.*, Jesenski i Turk, Zagreb, 1999., 88; Martin ŠPEGELJ, «Prva faza rata 1990-1992: pripreme JNA za agresiju i hrvatski obrambeni planovi», *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995.*, Jesenski i Turk, Zagreb, 1999., 59.-60; Martin ŠPEGELJ, *Sjećanje vojnika*, 2001., 325.

⁷⁵ SVA MORH, GSHV: Zapovjedništvo OZ Bjelovar, Op. br. 276-1 od 28. 12. 1991., Izvanredno izvješće; SVA MORH, GSHV: Zapovjedništvo OZ Bjelovar, Op. br. 974-51 od 28. 12. 1991., Dnevno izvješće.

⁷⁶ Npr. Norman CIGAR, «Okončanje rata i hrvatski rat za nezavisnost: odluka u času zauzimanja», *Erazmus*, Zagreb, 20/1997., 37.-54.

⁷⁷ Zdenko RADELIC i dr., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 458.-460.

armije ili su izvršavali zadatke u sadejstvu sa jedinicama Armije (pripadnici Teritorijalne odbrane i dobrovoljci).⁷⁸

Uporaba snaga

Hrvatska oružana sila prošla je težak put nastajanja iz gotovo ničega. Bila je bez oružja, vojne opreme, školovanog kadra i adekvatne vojne strukture. Da stvar bude gora, nije imala jasnu zamisao o uporabi snage. Potpisivanjem Sarajevskog primirja ona nije bila ustrojena, bila je daleko od toga, no postavljeni su temelji za njezino dugoročno ustrojavanje.

Prema operativnoj ljestvici i kriteriju vrijednosti, HV je imala uglavnom taktičku razinu. Dio postrojbi pokazao je solidne odlike u obrani. Ovdje u prvom redu mislimo na obranu Vukovara, Nove Gradiške, Pakraca, Novske, Sunje, Gospića, Šibenika i Dubrovnika. S napadima je bilo teže. Odnos snaga bio je takav da je HV unatoč relativnoj brojnoj nadmoći od studenog 1991. bila inferiorna JNA jer je njezin sustav neujednačenih lakih brigada bio ispod taktičko-tehničke razine operativnih dijelova JNA. Štoviše, rezultat rata je s obzirom na odnos snaga takav da se može govoriti samo o fenomenu. Sustav lakih brigada HV-a koje su nastajale po uzoru na isto takve brigade TO-a ili JNA držan je snagama za rat na pomoćnim pravcima manevarskog (prohodnog) zemljišta.⁷⁹ Na zahtjevnom, odnosno manevarskom teritoriju taj tip postrojbi nije uopće držan sposobnim za samostalno djelovanje protiv operativne vojske kakva je bila JNA.⁸⁰

Slabosti HV-a na višoj razini bile su još veće. Prema ocijeni glavnog inspektora Oružanih snaga Republike Hrvatske generala M. Špegelja od 24. prosinca 1991., a nakon obilaska većine postrojbi, opće stanje u HV-u je bilo loše. Slabosti su počinjale s Glavnim stožerom HV-a. Prema Špegeljevu mišljenju Glavni stožer HV-a nije vladao osnovnim elementima oružane borbe: ljudstvom, sredstvima za borbu, vremenom i prostorom. Stanje u podređenim postrojbama bilo je još gore.⁸¹

⁷⁸ «Na strani Armije 1.279 žrtava», *Narodna armija*, 12. 3. 1992., 12.

⁷⁹ *Pravilo: Brigada, (pešadijska, motorizovana, brdska, planinska, mornaričke pešadije i laka)*, Interno, SSNO, GŠ JNA, Uprava pešadije, 1984., 15.

⁸⁰ I na problem odnosa snaga osvrnut ćemo se u najkraćim crtama. Za ilustraciju možemo navesti izračun snaga kako je to radila JNA. Načelno je stajalište da je za napad na pravodobno organiziranu obranu potreban omjer 3:1. Na zapovjedno-stožernoj ratnoj vježbi *Romanija-88* JNA je koristila priručnik za izračunavanje odnosa snaga koji je napravljen usporedbom svojih mogućnosti i mogućnosti potencijalnog protivnika. Postrojbe su uspoređivane na osnovi numeričkih vrijednosti. Pješački, odnosno motorizirani bataljun JNA imao je numeričku vrijednost 1,5 kao i partizanska brigada JNA. Najveću numeričku vrijednost imalo je ipak oklopništvo: oklopni bataljun tenkova M-84 s 2, oklopni bataljun tenkova T-72 s 1,5 i oklopni bataljun tenkova T-55 s 1. Numerička vrijednost mehaniziranog bataljuna s oklopnim transporterima M-60 bila je 1,5, a s borbenim vozilima pješaštva M-80 čak 3. Primjenom priručnika na rat i snage 1991. možemo zaključiti da je samo Gardijska mehanizirana divizija imala približnu numeričku vrijednost kao cjelokupne Oružane snage Republike Hrvatske. *Privremeni priručnik za izračunavanje odnosa snaga*, Strogo poverljivo, GŠ OS SFRJ, I uprava, februar 1988.

⁸¹ HDA, UPRH: Služba glavne inspekcije od 24. 12. 1991.

S druge strane, JNA je prolazila krizu identiteta i pretvaranja u tri srpske vojske. Obilježena je nizom slabosti. Doživjela je totalni poraz strategije, operatike (osim Kninskog korpusa) i više taktike. Određena je učinkovitost bila na osnovnoj taktičkoj razini (četa – bataljun). Njezino djelovanje je obilježilo topništvo, nije bilo manevra koji je planirala iako je u ratu angažirala glavninu oklopno-mehaniziranog potencija. U kampanji oko Vukovara angažirala je sedam mehaniziranih i dvije oklopne brigade i postigla krajnje skroman učinak. Manevarska odlika ovih snaga potpuno je izostala. Plan je bio prijeći Slavoniju u roku od pet do osam dana, a Gardijska mehanizirana divizija je prosječno imala tempo napredovanja od 1 km na dan.

Pobunjeni Srbi su bili najlošiji dio sudionika. Oni su također patili od pogrešaka u stvaranju vojske. Bojna im je vrijednost bila slaba, skoro zanemariva, bez JNA nisu nigdje mogli postići zahtjevniju zadaću niti se održati u slučaju hrvatskog napada.

Zaključak

Rat u kojem je stvorena Republika Hrvatska nije bio hrvatski izbor. Bio je splet događaja koji se očito nije mogao izbjeći i početak krvavog raspleta dugogodišnje jugoslavenske krize. U 1980-tim godinama projekt komunističke Jugoslavije doveden je do samog kraja. Njezina je budućnost ovisila o dogovoru republika koje se, kako je vrijeme pokazalo, nisu mogle dogovoriti za miran razlaz.

Srbija, Crna Gora i JNA zastupale su opciju «moderne federacije», centralizirane Jugoslavije po principu «jedan čovjek, jedan glas». Slovenija i Hrvatska nudili su konfederaciju, odnosno zajednicu suverenih država ili raspad po postojećim republičkim granicama. Dogovor nije postignut, slijedio je rat i raspad Jugoslavije. Rat je inicirala Srbija, a JNA ga je omogućila svrstavanjem na stranu Srbije.

Rat protiv Republike Hrvatske bio je u prvom redu rat za zemlju i rat protiv hrvatskog naroda. Uništenje kompleksa hrvatskih sela Ravno u istočnoj Hercegovini potvrđuje da je rat bio usmjeren protiv Hrvata bez obzira na njihovo državljanstvo. Cilj rata može se reducirati na tri riječi – etnički očišćeno područje.

SUMMARY

THE PARTICIPANTS AND THE MAIN CHARACTERISTICS OF
THE WAR IN CROATIA, 1990-1991

The theme of this article is the participants and the main characteristics of the Croatian battlefields from May 1990 until the end of 1991, that is, to 3 January, 1992. This covers the time period from the democratic elections and the change in government in Croatia, to the signing of the armistice between the Republic of Croatia and the Yugoslav People's Army in Sarajevo. The war that created the Republic of Croatia was not chosen by Croatia. It was caused by a combination of events which obviously could not be avoided and the beginning of the bloody resolution of the Yugoslav crisis which had lasted years. In the 1980s, the project of communist Yugoslavia was brought to an end. Its future depended on an agreement among the republics, which, as time quickly revealed, could not agree on a peaceful separation. Serbia, Montenegro, and the Yugoslav People's Army supported the option of "modern federation," a centralized Yugoslavia based on the principle "one person, one vote." Slovenia and Croatia offered confederation, that is, a community of sovereign states or separation according to the existing republican boundaries. Agreement could not be reached; war and the demise of Yugoslavia followed. War was initiated by Serbia, and the Yugoslav Army enabled it by siding with Serbia. Controversies about the Homeland War begin with the date on which the war even began. Participants date the beginning of the war from the beginning of hostilities, but these were merely manifestations of processes which were for a long time occurring beyond the public eye. In this regard, the Serbs are the most specific as they have been dating the beginning of the war from 17 August 1990 since 1992. Personally, I hold the war to have begun in the middle of May 1990 after the victory of the HDZ. Prior to the HDZ's assumption of power, the Yugoslav Army disarmed the territorial defense force and began the transfer of peacetime forces. I consider the activity of the Yugoslav Army to mark the first phase of the war, from May 1990 to the beginning of March 1991. The second phase includes the events that occurred from the incidents at Pakrac to the occupation of Baranja and the village of Kijevo in Dalmatia, from March 1991 to the end of August 1991. The third phase took place from September 1991 to the beginning of January in 1992. The main characteristic of this phase is the open war of the main armed forces of Yugoslavia and the insurgent Serbs against the Republic of Croatia. The war against the Republic of Croatia was in the first instance a war for land and against the Croat people. The aim of the war can be reduced to three words: ethnically cleansed territory.

Key words: Republic of Croatia, Croatian Army, Yugoslav People's Army, Yugoslavia, Homeland War